

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

КАКО СЕ ПРАВЕ ГУСЛЕ

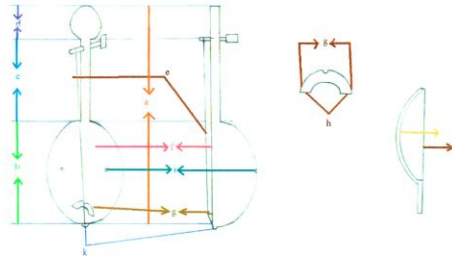
САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ ГУСАЛА посматрано кроз праксу „вишеградских“ градитеља

Поред праксе свирања и певања уз гусле вековима се преносно и начин изградње инструмента. Добро начинен инструмент може активно бити у функцији и преко сто година (види фотографије 5 и 6)¹ и заједно са традицијом може се преносити са колена на колено.

Интересантно је да се унутар релативно малог броја гуслара у Вишеграду – њих једанесторица, издвајају само два градитеља гусала. При томе се мора истаћи да само један од њих повремено израђује гусле за продају. За разлику од неких градитеља који се поводе за комерцијалним ефектима свог заната Владислав Јововић и Ратко Будалић остали су верни традицији у сваком сегменту изградње овог народног инструмента: од одабира врсте дрвета, преко начина његове обраде до израде и врсте орнамената. Даљи ток рада приказаше традиционалну праксу изградње гусала.

Гусле се убрајају у групу кордофоних гудачких инструмената. Органолошки делови гусала најбоље се могу уочити помоћу наредног цртежа:

легенда: а-тело гусала; б-карлица; с-«држач» гусала, рукохват; д-«глава» гусала; е-струне; ф-кожа; г-кобилица, «коњић»; h-стопала кобилице; и-гласница; j-гудало; k-«дугме», држач струне.

Тело гусала израђује се из једног комада дрвета, и то јаворовог. За израду инструмента најбоље је стабло које расте на највишој надморској

¹ Гусле које по речима називача имају преко сто година.

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

висини у шуми, односно оно које је најизложеније сунцу. Такође је добро да има што више година. Првих метар ипо се одбацује, пошто се налази у аду,² те није добро за израду инструмента, а узима се горњи део стабла. Дебло јавора се затим расцепљује (а не реже) на четири дела (сл. 1). Пре грубе обраде расцепљене четвртине се најпре суше. Најбољи резултат се добија ако се сушење врши у затвореним просторијама у којима нема влаге, мада се могу кратко и на диму сушити. Пред саму обраду, дрво се још једном износи напоље да га природа сама греје и хлади³ (сл. 2). Тако припремљено дрво најпре се грубо обрађује, односно почиње да добија изглед гусала (сл.4). Након тога следи поновно сушење дрвета, тако да је до коначног изгледа потредно да прође и по неколико месеци. Процес израде гусала је постепен и спор.

фот. 1: четвртина јаворовог дебла од ког ће се израдити гусле

фот. 2: четвртина јаворовог дебла од ког ће се израдити гусле: на спољној, природној обради

Најпре се израђује карлица, доњи издубљени полулоптасти део гусала. Њена дужина треба да буде једнака држачу или мало већа, а никако мања и износи око 25-35 cm. Ширина се креће од 25 до 27cm. Најбоља дубина карлице јесте између 7 и 9cm, али има примера и дубљих. Дебљина дрвета на карлици износи 5-8 mm. По средини обавезно се оставља ојачање, нарочито код «дугмета», односно држача, то јест записача струна, да не би дошло до савијања гусла када се на њих распане струна.

«Држач» или, како га још називају, рукохват, по казивању градитеља, требало би да има исту дужину као и карлица или може да буде нешто мањи тако да се и његове димензије крећу од 25 до 35cm.

На врху «држача» налази се чивија. Народни синоними за овај органолошки елемент су «крчало», «затезач струне» и «регулатор звука». Чивија се најчешће прави од јаворовог дрвета, али се за њену израду може узети и неко јаче дрво као што је дрен.

² «У аду» = у хладу, локални израз.

³ У овом делу припреме добро је да дрво буде изложено магли и влази али не киши или снегу.

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

Изнад чивије и «држача» израђује се «глава» гусала која може бити најразличитија и врло богато украшена. Најчешће се израђује глава дивокозе, двоглави орао као и изрезбарени ликови великана српске историје као што су Вук Караџић, Марко Краљевић, Петар Петровић Његош и многи други (сл. 5-11), док се ликови из новије историје, бар код вишеградских градитеља, не јављају. Поред главе, и тело гусала може бити украшено резбаријама, што зависи од инспирације и умећа мајстора или, ређе, наручиоца гусала. Интересантно је схватање које је општеважеће међу вишеградским гусларима и градитељима, да глава гусала треба да буде начињена од што мањег дрвета јер то, по њиховом мишљењу, утиче на звучност инструмента: што је глава већа гусле су тише и обрнуто.

фот. 3: гусле у процесу обраде

Пошто се заврши и најфинија обрада тела гусала односно резбање и украшавање, на карлицу се разапине јагњета кожа која је претходно обрађена. Најбоља је кожа младог јагњета. Она се потапа у живи креч у коме стоји 48 сати, што се зове «чишћење коже»,⁴ а затим се испира врелом водом. Овако обрађена најпре се качи да се добро осуши после чега се поново кваси и на карлицу се разапине мокра кожа. Причвршћује се дрвеним клинчићима који се праве од јавора или, још боље, од дрена. Затим се, пре него што се осуши, одстрани вишак коже. Сушењем се кожа скупља тако да она максимално затегнуто стоји разапето на карлици. На крају се буше мале рупице, такозване гласнице које се такође могу наћи, мада ређе, у дну карлице, а најређа је

⁴ На тај начин се одстранује длака са коже.

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

појава, по речима саговорника, да гласнице буду избушене и на кожи и на карлици.

Завршну обраду гусала представља разапињање струне која би требало да буде од длаке коњског репа, али данас је све чешћа појава да се уместо коњске длаке ставља најлонски конач тзв. силк или флакс који се користи и за петање, дебљине од 0,18 до 0,22 mm. Ова новина уведена је из практичних разлога и без обзира на то што је дошла са упливом западне културе постала је део вековне гусларске традиције. Са горње стране струна се качи на чивију, а са доње за дугме. Од коже се издиже помоћу кобилице односно коњића.

Висина кобилице, а самим тим и одвојеност струна од коже износи 2,5-3,5 cm. Њена дебљина требало би да буде што је могуће мања, а димензије могу ићи од 2,5 до 5 mm. Дужина кобилице са доње стране на којој се налазе стопала која налажу на кожу, креће се од 9 до 12 cm, а сама стопала кобилице дугачка су 2,5-3,5 cm и најчешће нису исте дужине. На кожу се постављају увек мало укусо.

фот. 4: алат којим се израђују гусле

Јаворово дрво најчешће се користи и за израду гудала чије су диманзије потпуно произвољне. Облик му је полукружан, како би се на његовим крајевима разапела струна начињена од коњске длаке.³ Чивија којом се регулише затегнутост струне на гуслама може се наћи и на гудалу. Пре употребе, струна на гудалу се обавезно мора подмазати калафонијумом којим се повећава трење између две струне. Калафонијум је дошао у употребу са упливом западне културе и инструмената и као и најлонске струне постао део вековне гусларске традиције. Пре њега за ову намену је коришћен тамјан или кувана борова смола.

Украшавање гудала није толико изражено, али ако се ипак то чини онда се најчешће резбари лик и тело змије. Зашто се гудало резбари баш у облику змије и која је њена симболика, нико од саговорника није знао тачно рећи. Међутим, ако сагледамо сакрални значај гусала и њихову везу са култом

³ По речима казивача битио је да при славању длака за струну не дође до њиховог преплитања, већ оне морају бити лено сложене једна поред друге како би гудало било добро.

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

предака можемо наћи одређене паралеле и можда открити прави симболички значај гудала.

Гусле и гусларска песма вековима су биле везане за огњиште. У паганској религији огњиште је представљало свето место у кући и у највећој мери било је повезано са култом предака, једним од најважнијих култова старих Словена.⁶ На основу ове везивне нити гусала и огњишта којој у прилог иде и тематика гусларских песама везана за историју, односно претке, може се претпоставити да је овај народни инструмент сматран у извесном смислу медијатором између овог и оног света у коме обитавају душе преминулих предака.⁷ Са обзиром на то, битно је истаћи старо тотемистичко веровање у змију чуваркућу по коме змија представља инкарнацију душе умрлог претка.⁸ Она по народном веровању живи у темељу, прагу или код огњишта куће и не сме се убити.⁹

Ако сада извучемо паралеле огњиште-гусле, змија чуваркућа-гудало, може се рећи да гудало није случајно грађено баш у том облику, а сакрално својство гусала и њихова веза са култом предака на овај начин бивали су још израженији.

На основу свега реченог јасно се увиђа традиционална доследност вишеградских градитеља у свом занату. Међутим, очувана је и споменута доследност у погледу орнамената који се израђују на телу инструмента где би се логично, највише могао очекивати савремени утицај. Према речима казивача украшавање тела и главе гусала најчешће је вршено у складу са тематиком гусларских песама. Данашњи гусларски репертоар је тематски богат ликовима и догађајима из новије историје али, ти мотиви се не могу видети на инструментима наведена два градитеља. На основу ових чињеница можда се може рећи да су вишеградски градитељи у покушају да што више истрају у традицији заправо дошли у раскорак са њом али у погледу само једног органолошког елемента — орнаментике.

⁶ Веселин Чајкановић: *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 5, Српска Књижевна задруга, БИГ З, Просвета, Београд, 1994, 123-149.

⁷ Било је јако битно одржавати везу са душама предака у времену паганизма, Веселин Чајкановић: *нав. дело*, 72-160.

⁸ Веселин Чајкановић: *нав. дело*, 67-71.

⁹ Душан Бандаћ: *нав. дело*, 30-34.

САВЕЗ ГУСЛАРА СРБИЈЕ

фот. 5: гусле браће Рађеновић

фот. 6: гусле Миленка Ђукића

фот. 7: гусле Жарка Милића